

Ксенија Шукуљевић-Марковић

140 ГОДИНА ОД ОТВАРАЊА НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ

Зграда Народног позоришта у Београду свечано је отворена 1869. године, 30. октобра по старом, односно 12. новембра по новом календару. После подизања Капетан Мишиног здања 1863, то је био највећи и најзначајнији подвиг тадашњег градитељства у Београду и Србији.

Настојања да се у Београду оснује Народно позориште отпочета су 1841, а трајала су неколико деценија, била су мукотрпна и с променљивом срећом, да би се с успехом завршила тек 1868. године.

Београд, међутим, није био без позоришних представа. Са дужим и краћим прекидима, од 1841. до 1867. приказивала су их повремена позоришта: Театар на Ђумруку (1841–1842), Позориште „Код Јелена“ (1847), Омладинско дилетантско позориште (1857), позориште под називом Народно позориште (1863), затим гостујуће глумачке трупе из Загреба, Новог Сада, као и стране позоришне дружине, немачке трупе Хуга Прајса (1865) и Карла Ремаија (1867).

ТЕАТАР НА ЂУМРУКУ

Прво позориште у Београду било је Театар на Ђумруку, чији је век био ве-

ома кратак, од 4. децембра 1841. до 9. августа 1842. године. Налазило се у магацину савске царинарнице – Ђумрукане, који је био преправљен за позориште. Дворана је имала шест ложа, предње и задње редове и редове у партеру. Позориште је било устројено „по вишој наредби“ и на буџету државне касе. Улазнице су наплаћиване, а имало је и сталне „актере“, за које је био расписан конкурс, као и за драмска дела, оригинална и преведена. У почетку су играли дилетанти, а затим професионалци. Организатор је, уз Стеријину помоћ, био Атанасије Николић, а званични управник Петар Радовановић; обојица су службовала у Крагујевцу, одакле су прешла у Београд.

Потом је настала идеја да се од „Илирске браће“ позове народно позориште из Загреба, што је и остварено. У Београд су 20. фебруара 1842, по највећој зими, дошли глумци Театралног домородног друштва из Загреба, које је највећим делом настало од новосадског Летећег дилетантског позоришта и у Загребу је приказивало представе на народном језику. Кнез Михаило је за њихов долазак у Београд дао властити новац. Прва представа Театралног домородног друштва из Загреба била је *Милош Обилић* или *Бој на Косову* Јована Стерије Поповића.

Слика 1. Ђумрукана (Царинарница), Карађорђева улица 17, фотографија Јеремие Станојевића, око 1930.
(МГБ, Ур 6398)

Figure 1 Ćumrukana (customs house), No. 17 Karađorđeva Street, photo by Jeremija Stanojević, c. 1930
(BCM, Ur 6398)

Позоришници су у Београду остали пет месеци.

Кнез Михаило Обреновић је лично прихватио управу Театра на Ђумруку. Непрестано се старао о њему и 19. марта 1842. први је одредио државну субвенцију театру, а дао је и властити новац. Театар је постао његова кућа, као што ће бити и касније, када је почела битка за професионални театар у Београду – Народно позориште.

Прва представа била је *Смрт Силвана Дечанског*, жалосна игра у пет дејствија, од Јована Стерије Поповића, којом је 4. децембра 1841. отворен Театар. Стерија је имао огромну заслугу за репертоар овог театра јер је било изведено неколико његових комада: *Кир Јања*, *Превара за превару*, *Женидба и угадба*, *Владислав и Ајдуци*, као и његови преводи Молијерових *Скајенових ђаволија* и *Анђела*, као и *Ерна-*

Слика 2. Јован Стерија Поповић
Figure 2 Jovan Sterija Popović

нија Виктора Игоа, које је бесплатно уступио за приказивање. Затим су изведени комади Атанасија Николића (*Краљевић Марко и Арајин*), Стефана Стефановића (*Смрт царя Уоша V*), као и Марка Карамате, Лазара Лазаревића и других. Постављени су и преводи комада Голдонија, Игоа, Молијера, Коцебуа и других аутора, претежно „посрбљених“. Још у Крагујевцу, у Књаже-ско-сербском театру, велику заслугу за српски театар имао је професор Атанасије Николић. Заслуга за музички део, који је такође био заступљен у Театру, припала је Јосифу Шлезингеру, капел-мајстору, а био је приређен и концерт. О свему у вези са овим позориштем извештавале су *Србске новине*.

Слика 3. Плакат за представу
Смрт Стефана Дечанског
Figure 3 Theatre poster for the play
Death of Stefan Dečanski

Театар на Ђумруку престао је са радом пред буну Томе Вучића Перишића. Глумачки ансамбл, састављен највећим делом од чланова из Загреба и Новог Сада, аустроугарских држављана, одлуком уставобранитеља морао је да напусти Београд. После одласка кнеза Михаила Обреновића из Србије, уставобранитељи су угасили Театар на Ђумруку. Преостала позоришна гардероба, реквизити, завеса „црвена са ројтама“, декорација и други предмети сачувани су и касније су уредно предати београдском Позоришту „Код Јелена“.

Театар на Ђумруку има посебан значај у историји српског позоришта и представља прво установљивање позоришног здања у српској престоници.

ПОЗОРИШТЕ „КОД ЈЕЛЕНА“ 1847–1848.

Пет година после Театра на Ђумруку, у Београду нема трагова о покушајима успостављања позоришта. У пролеће 1847, тек основано Београдско србско читалиште отпочело је битку за његову обнову. Београђани су се својски залагали да се формира театар, а нарочито Јован Стерија Поповић, у својству начелника Попечитељства просвештенија. Започети су преговори да аматерско позориште из Панчева, под управом Николе Ђурковића, са трупом пређе у Београд и приказује представе. Ђурковић је морао да од аустријских власти тражи пуномоћје за боравак у Београду и убрзо је стигао са трупом. Председник Читалишта Миша Анастасијевић, познат као српски родољуб и дародавац, од Попечитељства просвештенија је 31. марта 1847. затражио дозволу за долазак Ђурковићеве трупе и за прикупљање прилога. Истог дана Стерија је донео позитивно решење, у којем је захтевао од Читалишта да наведе да ли ће се приложима „зданије подизати или само да се позоришници издржавају“. Већ тада се помиње изградња зграде позоришта! Била је потребна и дозвола кнеза Александра Карађорђевића, коју је он и дао. Ђурковић је већ 3. априла упутио молбу Попечитељству просвештенија да му се дозволи „србска предста-

вленија давати“, а 19. априла дозвола је издата. Занимљива је предострожност Попечитељства, на челу са министром Илијом Гарашанином и начелником Атанасијем Николићем, које је захтевало да Ђурковић сва дела за приказивање претходно достави „на разглед и одобрење Попечитељству Просвештенија“.

У ту сврху започето је сакупљање прилога. Кнегиња Персида Карађорђевић даровала је 60 дуката, што је употребљено за опрему позоришне дворане. Сачувана имовина Театра на Ђумруку уступљена је Ђурковићу, управитељу Театралног друштва. Тако је настало Позориште „Код Јелена“, смештено у сали старог здања кнеза Михаила, на углу данашњих улица Грачаничке и Краља Петра, које је по одласку кнеза Михаила са власти служило као први хотел у Београду. Име је добило по скулптури јелена испред овог здања. Имало је седишта у партеру, галерију и места за стајање.

Позориште је отпочело с радом 15. маја 1847, представом *Милош Обилић* или *Бој на Косову* Јована Стерије Поповића, о чему су изестиле *Новине Србског читалишта* и *Србске новине*. И у њему су играни комади Јована Стерије Поповића, Атанасија Николића, Јоакима Вујића, Лазара Лазаревића и Ђорђа Малетића, као и прераде дела Николе Ђурковића. Малетић је 1847. написао *Ајошеозу Великог Карађорђу*, која је изведена у Позоришту „Код Јелена“, превео је и комаде Шилера и Волтера и отпочео да пише позоришне извештаје у *Србским новинама*. Приређиване су и свечане представе на имендан и рођендан кнеза Александра Карађорђевића.

Слика 4. Старо здање хотела „Код Јелена“, Улица краља Петра 10, фотографија, око 1930. (МГБ, Ур 418)
 Figure 4 The old building of the hotel Kod Jelena, No. 10 Kralja Petra Street, photography, c. 1930 (BCM, Ur 418)

Занимљиво је да је у Бечу 1847. објављен Његошев *Госки вијенац* и да је у пролеће стигао у Београд, о чему су писале *Новине Чийалииша*, али није прихваћен за приказивање.

Позориште „Код Јелена“ није дуго трајало. Већ крајем децембра 1847. настала је криза јер је посета била мала. Последња представа играна је 9. марта 1848. године. Избијање Мађарске буне допринело је да се глумци, као аустријски држављани, врате у Панчево и Ђурковићева трупа је напустила Београд. Позориште „Код Јелена“ престало је с радом 16. марта 1848. До краја те године и почетком 1849. било је још неких покушаја, али само од стране не-

колико глумаца Ђурковићеве дружине, чији је рад убрзо забрањен.

У време када је Позориште „Код Јелена“ престајало с радом, из Београда је отишао Јован Стерија Поповић и вратио се у Вршац јер је 11. марта 1848. поднео оставку у државној служби као начелник Попечитељства просвештенија. Оставку је кнез Александар Карађорђевић усвојио 4. априла исте године. Када су Мађари запосели Вршац, Стерија се 1849. вратио у Београд и ту је исте године написао две комедије, *Родољубце* и *Београд некад и сад*.

Старо здање кнеза Михаила изгорело је 16. априла 1849, а у њему и сала Позоришта „Код Јелена“. Изгорела је

Слика 5. Зграда Кнежеве пиваре, угао улица Адмирала Гепрата и Балканске, фотографија, око 1930.
(МГБ, Ур 6186)

Figure 5 The building of the Prince's Brewery, the corner of Admirala Geprata and Balkanska streets,
photography, c. 1930 (BCM, Ur 6186)

завеса, а глумачка гардероба је срећом спашена и касније, 1855, поклоњена је Театралном друштву у Крагујевцу, а потом је оно што је остало враћено у Београд 1857. и предато Омладинском дилетантском позоришту у Кнежевој пивари.

ПОЗОРИШНИ ОДБОР И ЗИДАЊЕ ПОЗОРИШНЕ ЗГРАДЕ

У Београду је 29. јула 1851. одржана скупштина у Читалишту србском, у циљу оснивања Народног позоришта, на којој је изабран први Позоришни

одбор, са 22 члана. Године 1852. започето је прикупљање прилога. Од кнеза па до обичних чиновника и грађана прикупљено је више од 6.000 дуката. Кнез Александар Карађорђевић је дао 1.000 дуката и 80 кубних хвата камена, његова влада 2.000 дуката и велики плац од 220 квадратних хвата на Зеленом венцу, Миша Анастасијевић 500 дуката, а био је и низ других приложника. Уведена је *Књига оснивачица србског театра*, приложника театру, у којој су прилозима испуњене 26 странице; она се касније налазила у Народног позоришту, где је изгорела заједно са целокупном драгоценом ар-

хивом током немачког бомбардовања 6. априла 1941. Срећом, изводе из ове књиге правио је историчар Светислав Шумаревић и објавио их у својој књизи *Позориште код Срба*.

У септембру 1852. приступило се подизању позоришне зграде, по плану архитекте Касана, Италијана, а предузимач је био Штајнлехнер, који је обећао да ће радови бити завршени крајем 1853, најкасније до средине 1854. По предрачунима, грађевина је требало да кошта око пола милиона гроша. Темељи позоришног здања освештани су 11. септембра, у седам сати ујутру, у присуству Одбора. Одушевљење у целом Српству било је велико и о томе је писала тадашња штампа. Тако је отпочета градња прве позоришне зграде у Београду. *Србске новине* детаљно су извештавале о овом важном догађају.

Међутим, будуће здање се налазило на Зеленом венцу, на месту за које се испоставило да је мочварно, подводно и неприкладно за градњу. Због тога су чињени многи напори да се земљиште изолује од воде, па је чак био ископан канал за одбрану од њеног сливања са Теразија. То није помогло и градња је морала да стане. У тренутку престанка градње били су завршени темељи, а зграда је изведена до сокле. Даље од тога није се кренуло. Две године касније грађевина је већ личила на развалине, како је и званично називана. Маја месеца 1856. одобрени су нови кредити за даљу градњу, али под условом да стручна комисија поднесе извештај о стању. Комисија је могла само да констатује да је ствар сасвим пропала.

Слика 6. Пројекат за зграду позоришта архитекте Касана, из 1852. године

Figure 6 The project for the theatre building by architect Kasano, 1852

Развалине позоришног здања остале су још 12 година, до 1868.

Позоришни живот, међутим, није сасвим замро. Наиме, још 1852. немачка колонија, која је у Београду била бројна, покушала је да у Кнежевој пивари оснује дилетантско позориште. Немачка гостујућа дружина, под управом Хуга Прајса, започела је извођење представа у Шоповићевом купалишту близу Кнежеве пиваре. Придружили су јој се и београдски омладинци са Лазом Прапорчетовићем и приредили заједничку представу на српском језику, *Краљевић Марко и Арајин* Атанасија Николића. Противљење Београђана немачкој позоришној дружини и захтеви да се покрене српско позориште били су непрестани и утицали су на београдске омладинце да убрзо напусте ову дружину и пређу у

Кнежеву пивару, где су почели да организују своје позориште.

ОМЛАДИНСКО ДИЛЕТАНТСКО ПОЗОРИШТЕ

Омладинско дилетантско позориште основано је крајем јула 1857. у Кнежевој пивари, која се налазила на углу данашње Балканске и Гепратове улице. Настало је као нека врста протеста због гостовања немачке позоришне дружине Хуга Прајса у Београду. У Кнежевој пивари омладинци су подигли позорницу за 30 дуката, сликар Стева Тодоровић насликао је главну завесу и започето је припремање представа. Управник и редитељ позоришта био је адвокат Лаза Прапорчетовић. Репертоар је преузет од ранијих позоришта, са Стеријиним комадима *Београд некад и сад* и *Кир Јања*, а од нових су били комади Ђорђа Малетића и Матије Бана, као и низ превода, тзв. посрба. У јесен 1858. позориште је имало дужи прекид јер је 30. новембра у Кнежевој пивари одржана Народна скупштина Србије, позната као Светоандрејска, на којој је престо враћен Милошу Обреновићу.

У јесен 1859. настављен је рад Омладинског позоришта, под новом управом Ђорђа Малетића, али је током лета обустављен. Представе у Кнежевој пивари одржаване су и касније, мада нередовно, све до 60-их година XIX века. Догађаји на Чукур чесми и сукоб са Турцима довели су до завођења опсадног стања и представе су обустављене све до доласка глумаца из Загреба и Новог Сада.

ГОСТОВАЊА ЗАГРЕПЧАНА И НОВОСАЂАНА 1862–1963.

Од великог значаја за успостављање позоришта у Београду била су два гостовања: Хрватског позоришта из Загреба и Српског народног позоришта из Новог Сада, оба у лето 1862, у време крвавих борби између Срба и Турака после догађаја на Чукур чесми 3. јуна. Београд је 5. јуна био бомбардован турским топовима, уведено је опсадно стање и подигнуте су барикаде. Загребачка дружина, под управом Адама Мандровића, играла је у јулу и августу у Кнежевој пивари. Гостовање је изазвало огромно одушевљење. Уследила је и посета кнеза Михаила са кнегињом Јулијом.

Новосадско позориште дошло је у Београд 22. новембра 1862. и извело је неколико представа. Кнез Михаило и кнегиња Јулија такође су посетили његову представу, што је тадашња штампа пропратила. Одушевљење београдске публике за оба гостовања било је велико. То је привукло и поједине глумце из ових позоришта да остану у Београду, а неколико је дошло нешто касније. Ова гостовања била су од посебног значаја јер су довела до одлучнијег покрета да се у Београду што пре оснује стално позориште.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ 1863.

Глумачка дружина, под редитељем Димитријем Марковићем Книћанином, окупила се 24. фебруара 1863. и у Кнежевој пивари извела прву предста-

ву, комад *Сиротиња из Новог Сада*, у преводу Николе Ђурковића. Већ 28. фебруара 1863. формиран је други Одбор за стално Народно позориште, са три одсека: књижевним, уметничким и заштедним (финансијским). Одбор је одмах позвао на сарадњу Загреб и Нови Сад. Позив су потписали Матија Бан и Јован Бошковић. Око овог позоришта почели су да се окупљају глумци из Загреба и Новог Сада. Уметнички одсек предводио је Адам Мандровић, који је дошао из Загреба. Међу приврженицима позоришта нашли су се писци, сликари, музичари и други просвећени грађани. Већ од марта даване су редовне представе: *Смрти Стефана Дечанског* Ј. Стерије Поповића, *Црнојорци* Стојана Новаковића, *Сеоба Србаља* Ђуре Јакшића, као и преведена драмска дела. Тада је, 23. јуна, и Шекспир „дебитовао“ на београдској сцени, са комедијом *Љубав све може или укроћено њвртолавство*, која је поновљена 4. јула 1863. Заправо, то је био Холбајнов комад написан по Шекспиру за немачко позориште, у преводу Спирије Димитријевића Которанина, који је донео Адам Мандровић из Загреба, где је био изведен 1863. Представа је присуствовао и кнез Михаило. У то време обележавана је 300-годишњица Шекспировог рођења. Међутим, први превод Шекспира код нас учинио је 1859. Лаза Костић, и то са оригинала. У јесен је изведен и Шилеров *Виљем Тел*, у преводу Спирије Димитријевића.

Већ почетком 1863. у заглављу позоришних плаката стоје српски грб и наслов Народно позориште у Београду. Позориште је водио Адам Мандровић.

Штампа је пратила догађаје у позоришту и виделе су се будуће смернице професионалног театра. Позив Београђанима да дају добровољне прилоге за издржавање сталног српског Народног позоришта објављен је 8. октобра 1863. и прилози су почели да стижу. Половина новца издвојена је за градњу позоришне зграде на Зеленом венцу, иако грађевини није било спаса. Новац је стално недостајао. У фебруару 1864. Позоришни одбор је приредио бал са лутријом у корист Народног позоришта, на коме је добијено 350 дуката. Занимљиво је да су међу присутнима биле и две Енглескиње, Урбијева и Макензијева. Држава је притекла у помоћ и одредила субвенцију од 1.200 дуката годишње.

Поновни покушај да се настави градња позоришта на Зеленом венцу покренут је 3. новембра 1864, а министар просвете је именовано нови Позоришни одбор. Због дотрајалости, позорница у Кнежевој пивари се рушила и позориште је замрло, а глумачка трупа београдског Народног позоришта отишла је на гостовање у крајеве преко Саве (Панчево, Нови Сад, Вуковар, Загреб), с тим да се на јесен врати. Ни 1865. није било представа у Београду јер је трупа још увек била на гостовању преко Саве.

У мају 1865. у Београду је гостовала немачка позоришна трупа Карла Ремаија и отпочела је са представама на немачком језику. Ремаи је у априлу 1867. давао представе у арени коју је саградио испред Шоповићевог купатила. На српском језику игран је 23. маја Стеријин комад *Београд некад и сад* јер су

овој трупи приступили српски омладинци дилетанти. Ремаи је приказао и оперете, које су одушевиле публику. Добио је дозволу да борави четири године и намеравао је да стално остане. Закупио је арену на три године. Тражио је и новчану помоћ од државе 23. маја 1867. Лист *Србија* је одлучно устао против Ремаија и немачког позоришта. Београђани су захтевали да се успостави српско позориште. Позоришни одбор је позвао Српско народно позориште из Новог Сада на дуже гостовање и тада је Ремаи напустио Београд.

ГОСТОВАЊЕ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ 1867.

Позоришни живот у Београду нагло је обновљен гостовањем новосадског Српског народног позоришта 17. септембра 1867, на челу са Јованом Ђорђевићем, управитељем, које је остало четири месеца. Представе су приказиване у кафани „Код круне“, а потом у кафани хотела „Код енглеске краљице“, у поп Сушићевој кући. Ово гостовање СНП-а постало је стварни увод у оснивање сталног београдског Народног позоришта.

Од пресудног значаја био је догађај 5. новембра 1867, када је на представу дошао кнез Михаило. Те вечери давана су два комада: *Шаран* Јована Јовановића Змаја и *Госпође и хусари* Александра Фредроа, у дворани „Код енглеске краљице“. Кнез је питао управника Јована Ђорђевића, који га је дочекао, како је задовољан локалом у коме је

представа приказана. Ђорђевић је одговорио да је мало бољи од претходног. Кнез је тада дао обећање: „Сазидаћемо ми вама театар за себе, па ћете бити сасвим задовољни“. Радосна вест зачас се пронела гледалиштем и Београдом, а убрзо и целим Српством. Само неколико недеља касније кнез је приступио извршењу задате речи и дао 5.000 дуката из сопствених средстава.

ОСНИВАЊЕ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ 1868.

Улога Позоришног одбора била је посебно значајна за конституисање националне институције – Народног позоришта у Београду. Позоришни одбор из 1863. и из 1864, нешто измењеног састава, водио је целокупан подухват у сваком погледу, од успостављања законитости, набавке средстава и организације пословања до стручних послова, именовања управе, ангажовања ансамбла, сакупљања позоришних дела, сарадње са писцима и преводиоцима и позоришним одборима у Новом Саду и Загребу, прибављања опреме, гардеробе, реквизита и других потреба. Одбор је 1867. имао 17 чланова, на челу са Филипом Христићем. У њему су се налазили најугледнији Београђани: Јован Бошковић (потпредседник), Јован Ђорђевић, Милорад Поповић Шапчанин (секретар), Ђорђе Малетић, Матија Бан, Стојан Бошковић, Стеван Тодоровић, арх. Алекса Бугарски, Атанасије Јовановић и други. Позоришни одбор је 3. јануара 1868. издао проглас о томе шта треба да буде Народно позориште.

Слика 7. Хотел „Српска круна“, Узун Миркова улица 1 (Љ Велички, *Албум Београда*, 1894, МГБ, Ур 8431)
Figure 7 Srpska Kruna Hotel, No. 1 Uzun Mirkova Street

Слика 8. Хотел „Код енглеске краљице“
Figure 8 Engleska Kraljica Hotel

Најважнија питања приликом оснивања Народног позоришта у Београду била су: локација за подизање зграде, изградња, организација позоришта и формирање ансамбла. Морало се радити истовремено на свим плановима. Ипак, горуће питање било је земљиште за градњу. Још увек је било заговорника да се санирају развалине на Зеленом венцу, који су у том правцу саветовали кнеза. Тако је крајем 1867. запретила опасност да се грешка из 1852. понови и да се на истом месту настави градња позоришта. Међутим, Министарство просвете је 19. фебруара тражило стручни извештај од Министарства грађевина, које је већ 23. фебруара 1868. известило да терену на Зеленом венцу нема помоћи. У последњем часу кнез Михаило је одлучио да се одустане од свих даљих покушаја спасавања развалина и да се изабере земљиште на другом месту. Одлуком кнеза и Државног савета од 12. марта 1868. одређена је локација код Стамбол капије. Више никаквих дилема није могло бити.

Некадашњи турски плацеви, а потом власништво Управе вароши, уступљени су бесплатно за градњу позоришта. Већ у марту отпочето је рушење кућа на Стамбол капији и припрема терена за подизање Народног позоришта.

Архитекта Александар Бугарски (1835–1891) пројектовао је зграду служећи се пројектом Италијана Касана за објекат на Зеленом венцу. Пројекат је претрпео крупне промене јер је тражена много већа зграда. Предузимач је био Јохан Штајнлехнер, онај исти који је започео градњу театра на Зеленом венцу, и затражио је суму од 12.900

дуката. Кнежевих 5.000 дуката чинило је окосницу средстава. Томе су придодате државне годишње субвенције од 4.685 дуката и прилози дародаваца. Српски родољуб Миша Анастасијевић одмах је дао 1.000 дуката. Градња позоришта била је обезбеђена и могла је да почне.

Кнез Михаило је настојао да се пожури с градњом и желео је да позориште буде готово до 15. октобра 1868. Околности су, међутим, одредиле другачије.

Терен је тек 4. маја очишћен и био спреман за градњу. Први земљани радови за подизање темеља започети су 23. маја 1868, само шест дана пре погибије кнеза Михаила. Убиство кнеза 29. маја одложило је радове и запретила је опасност да читав подухват буде доведен у питање. Међутим, влада је објавила да се воља покојног кнеза мора испунити, па су радови настављени.

Камен темељац положио је малолетни кнез Милан Обреновић 18. августа 1868. Уграђена је кутија од лима у којој је, у стаклу, била повеља – споменица од пергаментa. Темеље је освештао архиепископ београдски и митрополит целе Србије Михаил. Говор је одржао државни саветник Филип Христић, председник Позоришног одбора.

У повељи штампаним словима пише: „Во имја Оца и Сина и свјатаго Духа, „Овај дом, намењен Српском народном позоришту у Београду, првом позоришту у престолници нашој, поста вољом и знтном новчаном помоћи Књаза Србског Михаила Обреновића III, који погину на шетњи од зликоваца у Кошутњаку топчитерском 29. ма-

ја 1868. године. Темељ положи руком Књаз Србски Милан Обреновић IV, а благослови и освешта црквеним чином дејством Архиепископ Београдски и Митрополит целе Србије Михаил, месеца Августа 18. дана 1868. године.

Вишњи основа сије зданије и неподвижетсја; и Господ повјест в писании људеј и књазеј сих от нем.“

Истовремено са подизањем позоришне зграде отпочето је уметничко и правно устројство Народног позоришта. На седници Позоришног одбора 16. јула 1868. донета је одлука о ангажовању представљачке дружине. Већ 22. августа 1868. усвојен је Устав Народног позоришта, који су потписали чланови Одбора.

Позоришна дружина је након расписаног конкурса највећим делом образована од чланова ансамбла Српског народног позоришта у Новом Саду. Ансамбл је имао више од 20 чланова, 12 мушких и 10 женских, 12 свирача и једног капелника. Међу члановима је било веома мало непрофесионалаца, а један од њих био је Пера Добриновић, који је дошао из бербернице свога оца и касније постао један од највећих глумаца српског позоришта.

Глумци су стигли у Београд у септембру, а већ 6. октобра представљени су Позоришном одбору. Јован Ђорђевић је 19. октобра постављен за управитеља Народног позоришта, а оркестром је управљао Драгутин Реш. Одбор се побринуо и за образовање глумаца који су тек ступили у ангажман и у том циљу донео је одлуку да се 1. септембра 1868. уведе Привремена школа за глумце, под управом Јована Ђорђевића. Године 1870. ова школа је прера-

сла у прву сталну Позоришну школу.

Материјално стање чланова ансамбла било је веома скромно и Одбор је донео одлуку да им исплати предујам, због чега се задужио за 200 дуката и од тога свима унапред дао трећину плате и посебно шест дуката глумицама за позоришну гардеробу.

Државни савет је 15. октобра 1868. донео Уредбу о Народном позоришту, које је постало државно, са државном субвенцијом, и ставио га под управу Министарства просвете и црквених дела.

Да би отпочело извођење представа Народног позоришта пре завршетка зграде, одређено је да се у ту сврху изнајми простор и склопљен је уговор с парохом Сушићем да се у његовој кући за потребе позоришта адаптира стан на спрату, као и приземље кафане „Код енглеске краљице“, све за 20 дуката месечно. Адаптација је коштала 100 дуката и била је завршена 20. октобра 1868. Међутим, оскудица у инвентару била је велика и позориште је објавило проглас са молбом за прилоге. Одзив је био задовољавајући.

Прва представа је одржана 10. новембра 1868, по старом календару, у преуређеном простору кафане „Код енглеске краљице“. Приказан је комад *Ђурађ Бранковић* Кароља Оберњика, у преводу и преради Јована Ђорђевића, са прологом Милорада Шапчанина и са музиком Драгутина Реша. За само седам месеци рада, од новембра до средине маја, изведено је 60 позоришних дела, домаћих и страних.

Од почетка градње 23. маја 1868. зграда Народног позоришта већ је по-

сле неколико месеци била под кровом. Унутрашњи радови и декорација потрајали су до краја октобра 1869, када је зграда у потпуности завршена. Међутим, није све текло глатко. Предузимач Штајнлехнер је узео целокупну суму коју је дао кнез Михаило. Српски родољуб Миша Анастасијевић дао је 1.000 дуката. До 3. маја 1868. сакупљено је још 4.685 дуката од државних субвенција. Изградња је са предузимачем Штајнлехнером била уговорена за 12.900 дуката, али је за унутрашњу декорацију и опрему била потребна још прилична сума новца. Било је и непредвиђених трошкова и новац је морао да се сакупи добровољним прилозима.

Позоришна дружина дала је посебан допринос тромесечним гостовањем у Шапцу, од 18. маја до 20. јула 1869, где је сакупила 450 дуката. Београдски државници, службеници, трговци и занатлије прилагали су свесрдно, колико су могли. Узбудљиво је читати имена приложника за градњу театра, која су у Народном позоришту златним словима утиснута на белу мермерну плочу, међу којима су и два опанчара. Плоча са именима приложника, која је била постављена на зиду у улазном фоајеу, премештена је и данас се може видети у фоајеу на другој галерији.

Ентеријер зграде, позорницу и таваницу израдио је Вебер, машиниста бечког дворског позоришта. Завесе и остале украсе насликао је чувени бечки дворски сликар Јохан Кауцки. На опреми сцене, изради осликаних завеса и декорације за представе сарађивао је српски сликар Стеван Тодоро-

вић. Зграда је заузимала простор од приближно 1.000 метара квадратних и имала је висину од око четири спрата. У дворани су постављена три реда ложа, у партеру, на првој и другој галерији, укупно 41. Кнежева ложа била је на првој галерији. Места је било за 763 особе, а са стајањем број се повећао на више од 800.

Пред позоришно здање долазио је народ да види једину зграду у Београду која је, обасјана јаким светлом, бљештала у ноћи. Извор светлости био је плинска расвета из порушене Караџије, претворене у плинару, одмах иза позоришта. Београђани су Народно позориште назвали „кућа светлости“. Београд је тада бројао 25.000 становника.

Најзад је дошао дан свечаног отварања здања Народног позоришта, 30. октобар 1869. Узбуђење у Београду било је велико. Тога дана је у *Виговдану* објављен текст у уводнику: „На месту где су недавно стражарили стари победници подиже се храм слободних вештина, храм у коме ће народ сабирати плодове лепше културе и који ће унутрашње, душевно, ослобађати народ наш“.

Улазнице за свечано отварање биле су разграбљене. Пред зградом позоришта стајао је народ који није могао да уђе и викао „Живело Народно позориште“, како је забележила штампа.

Свечаност поводом отварања Народног позоришта била је у знаку одавања почести кнезу Михаилу. Јован Ђорђевић, управитељ, одржао је пре представе поздравну беседу у којој је, обраћајући се младом кнезу Милану

Слика 9. Зграда Народног позоришта, фотографија Милана Јовановића, око 1895. (МГБ Ур 2083)
 Figure 9 The building of the National Theatre, photography by Milan Jovanović, c. 1895 (BCM Ur 2083)

Обреновићу, одао захвалност покојном кнезу Михаилу, зачетнику идеје о подизању позоришта и највећем дародавцу, као и влади намесника, која је довршила замисао покојног кнеза.

Позориште је отворено представом *Посмртна слава кнеза Михаила*, сликом из народног живота у три раздела, с певањем и свирком Ђорђа Малетића на музику Драгутина Реша. Редитељ је био Алекса Бачвански, а декорацију је израдио бечки дворски сликар Јохан Кауцки, уз сарадњу српског сликара Стевана Тодоровића. У ансамблу су се налазили глумци: Адам Мандровић, Алекса Бачвански, Ђорђе Пелеш, Лаза Поповић, Милош Цветић, Тоша Јовановић, Алекса Савић, Марко Стани-

шић, Нестор Недељковић, Васа Марковић, Милка Гргурова, Марија Јеленска, Јулка Јовановић, Љубица Коларовић, Мара Гргурова и други. Било је и статиста који су чинили групе народа, сељака, грађана и др.

Врхунац доживљаја био је приказ кнеза Михаила на коњу, у тренутку када је примио кључеве Београда ослобођеног од Турака. Публика је на позорници угледала лице које је одавало утисак живог кнеза Михаила. Био је то Дуцман, кнежев шталмајстор, кога је кнез ангажовао из неког циркуса на гостовању у Београду. Тај моменат изазвао је занос у гледалишту и публика је у сузама пљескала и уздасима изражавала осећања према убијеном кнезу.

Слика 10. Плакат за представу *Посмртна слава Кнеза Михаила*

Figure 10 Theatre poster for the play *Posthumous Glory of Prince Mihailo*

У својој књизи *Зайиси старої Београђанина*, Коста Христић је описао сјај догађаја на отварању позоришта: „Увече, 30. октобра 1869. блистало је Народно позориште у пуној светлости. Широки пламенови гасног осветљења, донде непознатог у Београду, избијали су из многобројних лустера у плафону, дужином ложа и на галеријама...“

Величанствен догађај отварања Народног позоришта описала је целокупна тадашња штампа, а у грађанству се већ ширила легенда о лепоти здања,

раскоши декорације и чудима позоришне машинерије.

Лист *Србија* забележио је и улогу коју треба да има позоришно здање: „Народно позориште јесте или бар треба да буде најживљи апостол народнога и човечанског видеда“.

Лист *Јединство* саопштио је детаљније: „Завеса се дигла тачно у седам часова. Представа се развијала правилно. Успелу режију водио је Бачвански. Пролог је изговорио Адам Мандровић. Севало је, да очи засене, грмело је, да уши заглухну... Стварао се мрак, кроз који је страховито беснела олуја, после су наишле подземне ватре, а на небу се указала дивна светлост. Све то, машинеријом изведено, изненадило је најпријатније публику, која се разишла потпуно задовољна“.

Од тренутка првог дизања завесе у велелепном позоришном здању прошао је скоро век и по и у том периоду зграда Народног позоришта претрпела је бројна и знатна оштећења у свим ратовима од 1876, а нарочито у оба светска рата, Првом, 1915, и у Другом, 6. априла 1941, када је скоро сасвим разрушена. Преправкама и дограђивањима била је изложена више пута. Поменућемо неке од тих већих промена, реконструкција и адаптација и рад позоришта у измењеним околностима.

После аустријског бомбардовања Београда, Народно позориште било је затворено. По одласку аустријске војске започето је приказивање представа у адаптираном простору у хотелу „Касина“.

Слика 11. Мањеж, Улица краља Милана 50, фотографија, 1931. (МГБ Ур 947)

Figure 11 Manjež, No. 50 Kralja Milana street, photography, 1931 (MGB Ur 947)

Године 1920. преуређена је зграда старог Мањежа, која је постала друга стална зграда Народног позоришта. У тој функцији остала је дуго јер је била неопходна због великог проширења делатности Народног позоришта отварањем Опере и Балета 1920. У њој су представе непрекидно одржаване до 1927, када је изгорела у пожару, али и од 1929. у новоподигнутој згради Мањежа, све до 1947, када су њен спољашњи и унутрашњи изглед сасвим промењени јер је 1948. постала нови београдски театар – Југословенско драмско позориште.

Старо здање, велика зграда Народног позоришта, је 1922. најзад обновљено. Архитекта Јосиф Букавац

(1875–1946) дао му је нов изглед у односу на првобитни из 1868. Доградио је две куле са стране, које је требало да ојачају целу конструкцију, уздрману аустријским бомбардовањем. Унапређена је унутрашњост зграде у погледу позоришних потреба, позорнице, гардероба, службених и других неопходних просторија. У лепоти и сјају, зграда је служила богињи Талији, али непуних двадесет година.

Народно позориште је 6. априла 1941. поново страдало, погођено немачком запаљивом бомбом. Оштећења су и споља и унутра била знатна. Уништен је и његов драгоцен архив са библиотеком, који се налазио на врху, а документација је потпуно изгорела.

Слика 12. Зграда Народног позоришта, фотографија око 1960. (МГБ, Ур 1870)
Figure 12 The building of the National Theatre, photography, c. 1960 (MGB, Ur 1870)

Током рата зграда је обновљена и отворена 1. новембра 1942. године.

Године 1968. унутрашњост је претрпела огромне промене. По новом пројекту, избачене су ложе из партера и са галерија, црвена боја главне завесе и пресвлака седишта промењена је у плаву, стубови су изгубили позлату. Дворана је добила изглед сличан сали у Дому синдиката и изгубила је сва обележја ранијих епоха.

Народно позориште је реконструисано 1986–1989. и враћено у стање обнове из 1922, али са изменама. Дра-

стично је смањен број седишта у дворани у односу на 1868, када је Београд био неупоредиво мањи. Дограђена је и модерна зграда, са улазом из Француске улице, у стаклу и металу, која потпуно одудара од споменичког карактера здања. У њој је направљена нова сцена, која данас носи име „Раша Плаовић“, као и радне и све службене просторије. Архив са библиотеком опет је смештен на врху зграде. Данас Народно позориште носи одлике обнове из 1922. године, али је измењено на деловима фасаде и кровне конструкције.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ковијанић, Гаврило

Архивска грађа о Народном позоришћу у Београду 1835–1914. Београд: Архив Србије, 1971.

Малетић, Ђорђе

Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду. Београд: Чупићева задужбина, 1884.

Радуловић, Олга

Фондови Народне позоришта I–II (1868–1933). Београд: Архив Србије, 1985.

Стојковић, Боривоје

Историја српског позоришта. Ниш: Слово, 1936.

Стојковић, Боривоје

Историја српског позоришта од средњег века до модерне доба. Београд: Музеј позоришне уметности Србије 1979.

Шумаревић, Светислав

Позориште код Срба. Београд: Задруга Професорског друштва, 1939.

Стручни рад

Предато: 17. 9. 2010.

Прихваћено: 30. 6. 2011.